

ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЗАКЛАСНОЇ ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЯК ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Борис НАБОКА (Кіровоград)

У статті аналізуються сутнісні характеристики психолого-педагогічних проблем в організації позакласної дозвіллевої діяльності старшокласників у загальноосвітньому навчальному закладі.

В статті анализируются сущностные характеристики психолого-педагогических проблем в организации внеклассного деятельного досуга старшеклассников в общеобразовательной школе.

Ключові слова: позакласна дозвіллева діяльність старшокласників, організація позакласної дозвіллевої діяльності старшокласників, готовність до організації позакласної дозвіллевої діяльності старшокласників.

Укази Президента України [7], Державна Національна програма «Освіта: Україна ХХІ століття» [4], та інші нормативно-правові та нормативно-методичні акти, що регламентують діяльність системи середньої освіти в Україні, спрямовані на всебічний розвиток творчої особистості, здобуття дітьми та підлітками додаткових знань, умінь та навичок за інтересами, допрофесійної підготовки та професійного самовизначення, підготовку їх до соціально-громадської діяльності.

У практиці навчальних закладів організація, підготовка та проведення позакласних дозвіллевих заходів залежить від ініціативи та майстерності класного керівника, або заступника директора з навчально-виховної роботи. Постановка цих заходів, як правило, будується на наслідуванні запозичених ззовні підходів (телепередачі, виступи інших колективів тощо), і це іноді призводить до обмеження їх художньої оригінальності, невідповідності шкільній проблематиці і, зрештою до зниження виховного потенціалу. Отже, виникає гостра потреба у підготовці кваліфікованих фахівців, здатних не тільки розуміти провідні завдання теорії виховання, але й цілеспрямовано, на високому професійному рівні використовувати різноманітні форми й методи зазначеного процесу.

На відміну від навчальної роботи, позакласна робота організовується виключно на добровільних засадах. Її зміст та форми визначаються інтересами та запитами старшокласників і залежать здебільшого від місцевих умов. тому вона може бути переважно суспільно-політичною, освітньою, суспільно-корисною, спортивною чи художньою.

Позакласна робота є невід'ємною складовою дозвіллевої діяльності старшокласників. Дозвіллезнавство існує як особлива галузь наукового знання, її предметом є дозвілля як самостійний і значимий аспект духовної сфери людської діяльності. Дозвілля як складова часового простору передбачає розподіл бюджету часу людини на робочий та неробочий.

Психолого-педагогічні науки розглядають дозвілля як окремий вид життєдіяльності людини. Дозвіллева діяльність відрізняється від інших видів тим, що здійснюється відповідно до потреб індивіда з метою отримання задоволення. З точки зору прибічників діяльнісної концепції роль дозвілля полягає у відновленні психічних та фізичних сил людини, підвищенні її освітнього та духовного рівня, здійсненні лише тих занять у вільний час, що відповідають потребам та бажанням людини і приносять їй задоволення у процесі самої діяльності.

Дозвілля як психологічний стан людини розглядається крізь емоційне сприйняття людиною дозвіллевих занять. Згідно з цією концепцією, дозвіллевиими вважаються лише ті види діяльності, що сприймаються людиною позитивно. Дозвілля є істотною складовою емоційної сфери життя, а тому залежить від якості цього життя, рівня його задоволення, дозвіллевих можливостей та пропозицій, їх доступності.

Дозвіллева діяльність має відчутний дефіцит позитивних моральних орієнтирів [2]. Тому дозвіллева діяльність поділяється на культурну і антикультурну, асоціальну, а в гіршому випадку – злочинну. Такого роду діяльність суперечить духовній суті людини і призводить до знищення усього внутрішнього духовного світу особистості [3].

Крім того, лише в культурно-дозвіллевій діяльності є елементи творчості, коли старшокласники із суб'єкта споживання перетворюється на суб'єкт творення. Тобто чим більш самоцінним стає життя особистості, що зводиться не до утилітарних видів діяльності, тим більше підстав говорити про культурне дозвілля.

Дозвілля характеризується специфічними ознаками, пріоритетними серед яких слід назвати:

1) Свободу вибору дозвіллевої діяльності, свободу від обов'язків. Дозвілля передбачає звільнення людини від тих функцій, що покладають на неї різні соціальні інститути (сім'я, церква, школа, суспільство). Тому в умовах перетворення дозвіллевих занять на складову навчання, роботи, релігійної, політичної чи господарської діяльності, відбуваються суттєві зміни в самій природі дозвілля, навіть якщо ці дозвіллеві заняття задовольняють людину

2) Добровільну участь у дозвіллевій діяльності. Дозвіллева ініціатива виявляється не просто в діяльності, а в діяльності добровільній

і свідомій, що співпадає з інтересами та уподобаннями людини. Тому дозвіллева діяльність залежить переважно не від зовнішніх, а від внутрішніх потреб та мотивів людини.

3) Бажання отримати радість та задоволення. Фундаментальними ознаками дозвілля вважаються отримання задоволення, розваги та відпочинок, урізноманітнення життя. Характерною передумовою участі людей у дозвіллевій діяльності є їх нова ідентичність, нова дозвіллева роль. Дозвіллевій ролі змінюють реальні життєві ситуації, способи поведінки та людські стосунки.

4) Компенсаційність дозвілля. Компенсаційна ознака дозвілля виявляється у самоствердженні та реалізації тих творчих потенцій людини, які не можуть розкритись у професійно-трудовій, суспільній, освітній, сімейній сферах.

Дозвілля має свої обсяги та структурне наповнення. Структура дозвілля охоплює споживання культурних цінностей, спілкування, творчі заняття, рекреаційні та оздоровчі заходи, суспільно-корисну роботу, самоосвіту, пасивний відпочинок, асоціативні прояви [6].

Критеріями класифікації форм дозвілля можна вважати:

- ступінь стійкості виховного впливу (епізодичні та стабільні форми дозвілля);
- участь у культурно-дозвіллевій діяльності (індивідуальні, групові, масові форми дозвілля);
- специфіка суб'єкта організації дозвілля (форми діяльності клубу, парку культури, бібліотеки, театральних, спортивно-оздоровчих, розважально-ігрових та інших закладів);
- особливості об'єкта культурно-дозвіллевого впливу (діти, молодь, пенсіонери тощо);
- повнота функцій, що реалізуються в дозвіллевій діяльності (монофункційних, діафункційних, комплексних).

Однак провідним у дозвіллевій діяльності вважається принцип інтересу, що передбачає врахування інтересів особистості, сприяє не лише їх задоволенню, а й пробудженню нових потреб і запитів, формує нові духовні цінності. Принцип інтересу передбачає відповідність дозвіллевого заняття нахилам та уподобанням особистості. Принцип та функції дозвіллевої діяльності постійно змінюються, що пояснюється змінами та розвитком суспільного життя [6].

Похідними дозвіллевої діяльності є функції дозвілля: *психологічна, соціальна, терапевтична, комунікативна, виховна*.

Психологічна функція дозвілля, у свою чергу, розподіляється на три підфункції: розвага, розвиток особистості та відпочинок. Відпочинок вважається головною складовою сучасного дозвілля, оскільки за останні десятиріччя значно зросло нервово-психологічне навантаження у процесі

праці, професійного та ділового спілкування, телекомунікацій, користування транспортними засобами. Відпочинок дає можливість розрядки, спокою і незалежності від різних обов'язків. Розвага поширює і доповнює відпочинок, надає йому більш динамічного змісту, стає джерелом миттєвого забуття туги, занурення в гру, що розглядається як важлива складова розваги, набуває значення основної функції дозвілля, і це сприяє встановленню міжособистісних стосунків незалежно від соціального статусу індивіда.

Соціальна (особистісного розвитку) функція дозвілля передбачає не лише орієнтацію людини на інтелектуальний, художній та фізичний розвиток у вільний час, а й наявність цілком свідомої потреби в цьому розвитку. В сучасних умовах реалізація цієї функції відбувається в декількох напрямках:

- у культурно-просвітніх установах – клубах, культурно-просвітніх центрах, будинках культури чи дитячої та юнацької творчості, бібліотеках, музеях та парках – шляхом оновлення форм і технологій діяльності;

- у межах додаткового (факультативного) компонента навчальних планів традиційних освітніх закладів – на заняттях гуртків, студій, спортивних секцій.

Щодо *терапевтичної* функції дозвілля, то якщо спочатку її розглядали як об'єднання психологічних функцій: відпочинку (розрядки) і розваги, що надають можливості людині підтримувати оптимальний психофізіологічний стан, то сьогодні звертається увага на рекреаційно-оздоровчу складову цієї функції.

Рекреаційна функція спрямована на зняття виробничої перевтоми, психологічної перенапруги, відтворення фізичних, інтелектуальних, емоційних сил людини; на зміцнення здоров'я шляхом здійснення дозвіллевим об'єднанням ігрових, оздоровчих, розважальних, спортивних, туристично-екскурсійних програм, проведення вечорів відпочинку, видовищних заходів, театралізованих вистав, масових свят. Рекреаційна функція є однією з провідних у сучасних дозвіллевих закладах, її мета – сприяти відпочинку, неформальному спілкуванню. Рекреаційний потенціал дозвіллевих закладів реалізується завдяки змінюваності видів дозвіллевої діяльності, спілкуванню з іншими, змаганням, мистецтву, фізичним навантаженням, інтелектуальним програмам. Рекреаційна функція яскраво виявляється у таких формах роботи, як концерти, художні видовища, спортивні змагання, художня творчість, аматорські об'єднання, свята, туристичні заходи.

Комунікативна функція дозволяє розширити можливості для спілкування, подолання самотності, пошуку нових друзів. Вона яскраво виявляється в таких формах дозвілля, як диспути, дискусії, вечори

відпочинку, конференції, конкурсні та розважальні програми, просвітницькі акції тощо. При цьому сила дозвіллевого об'єднання полягає не в безпосередньому впливі на людину, повідомленні їй певної інформації (телебачення, до речі, таких можливостей має значно більше), а в тому, що на дозвіллі людина має можливість різноманітно діяти самостійно. Інформаційне спілкування передбачає обмін думками, задоволення естетичних та пізнавальних потреб; в емоційному спілкуванні на першому плані – задоволення потреб у співчутті, співпереживанні, взаєморозумінні, дружній підтримці.

Виховна функція дозвілля має специфічні особливості, що полягають у добровільному включенні людини до дозвіллевої діяльності і виявляється в цілеспрямованому розвитку особистісних потенціалів (пізнавального, ціннісно-орієнтаційного, творчого, комунікативного).

Визначення основних функцій дозвілля дозволяє правильно окреслити головні напрями дозвіллевої діяльності, конкретизувати її завдання, піднести соціальну значимість формування культури дозвілля [1].

Культура дозвілля як здатність особистості до вироблення якісно нового, власного підходу, задумів і рішень щодо організації свого вільного часу являє собою своєрідний напрям думок зі створення нових, індивідуалізованих способів дії у сфері дозвілля. Як результат педагогічного впливу і самовиховання культура дозвілля є сумою одночасно діючих інтелектуальних, емоційних і вольових факторів організатора вільного часу і об'єкта його впливу, який послідовно перетворюється на суб'єкт соціально-культурної творчості.

Можливість вияву особистістю культури дозвілля визначається не лише об'єктивно (завдяки соціальним умовам), але й за допомогою сукупності суб'єктивних факторів:

- розвинених структурних компонентів культури вільного дозвілля;
- наявності основ спеціальних знань та вмінь в обраній сфері культурно-дозвіллевої діяльності;
- творчій настанові на певний вид відпочинку.

Це виявляється у здатності особистості:

- планувати своє дозвілля;
- використовувати естетичний та оздоровчий потенціал природного середовища;
- здійснювати інтелектуально насичене спілкування в колі сім'ї, друзів, у клубному об'єднанні чи іншій соціальній спільноті;
- ефективно використовувати можливості читання, вибіркового пере-гляду телепрограм та інших форм індивідуального використання цінностей культури;

– реалізовувати свої здібності і дарування в різних галузях художньої, технічної та прикладної творчості [1].

На підставі параметрів активності особи, а також деяких її загальних характеристик можна виділила типи особистостей у залежності від їх ставлення людини до вільного часу:

1. Раціонально діяльний, організований, для якого характерне прагнення до максимально корисного використання свого часу. Люди цього типу заздалегідь планують, коли і чим будуть займатися.

2. Діяльний, активний, інтереси якого зосереджені на одному захопленні. Це натури емоційні, вражають інших своєю відданістю улюбленому заняттю.

3. Працівник-ентузіаст, який має дуже мало дозвілля чи практично позбавлений його. Вільний час він присвячує основній професії, палко, із захопленням ставиться до роботи, якій віддає вихідні й навіть відпустку. Це переважно люди серед творчих професій. Оточуючі їх поважають, цінують за захоплення справою, але відсутність розрядки, невміння переключитися на інші види занять призводить до нервово-психічних перевантажень, стресів і втрати здоров'я.

4. Люди, які проводять своє дозвілля в компанії друзів і знайомих. Вони найбільше цінують спілкування, розмови, спільні прогулянки, виїзди за місто, із задоволенням відвідують дискотеки, атракціони, люблять різні ігри. Залишаючись на самоті, нудьгують, ледарюють, надають перевагу будь-якій пропозиції щодо проведення часу.

5. Байдикування. Не мають жодних глибоких інтересів, часто агресивні.

Концепція раціональної організації дозвілля ґрунтується на принципі безпосереднього впливу на особистість, групу чи іншу соціальну спільність шляхом створення сприятливих умов для:

– задоволення, педагогічно доцільної корекції і подальшого розвитку психофізіологічних, комунікативних, пізнавальних та естетичних потреб;

– стимулювання соціально значущих мотивів культурно-дозвіллевої діяльності;

– формування та розвитку вмінь і навичок раціонально будувати власне дозвілля.

Тому важливо знати фактори, які сприяють раціональному використанню вільного часу. *Перший* і, безумовно, найважливіший – наявність достатньої його кількості. Адже розвиток культурних потреб старшокласників, зростання нервових перевантажень актуалізують потреби збільшення кількості вільного часу. *Другий* фактор, що впливає на використання вільного часу, – віддаленість житла не тільки від місця роботи, а й від установ культурного і спортивного призначення. *Третій*

фактор пов'язаний із соціально-психологічними особливостями старшокласників, їх суб'єктивною готовністю до проведення вільного часу, уміння поєднувати активні й пасивні форми споживання духовних цінностей, прагнення до спілкування тощо. Важливе значення при цьому має сприйняття старшокласниками вільного часу як реальної соціальної цінності.

Проблема регулювання вільного часу сучасних старшокласників може бути вирішена двома шляхами:

1) удосконалюванням і координацією всіх сфер громадського життя, суспільних служб, поліпшенням системи зв'язку, транспорту, комунально-побутового обслуговування;

2) розширенням особистої волі і відповідальності у використанні вільного часу, підвищенням рівня індивідуально-особистісної культури, розвитком вміння розпоряджатися власним особистим часом.

Позакласна дозвілєва діяльність передбачає насамперед організацію процесу пізнання, що може проходити в індивідуальній, груповій та колективній формах діяльності. Результати дослідження свідчать, що широко розвинена мережа позашкільних навчальних закладів освіти та любительських об'єднань дає можливість створити належні умови для ефективного здійснення позакласної дозвілєвої діяльності на засадах особистісно-діяльнісного підходу до виховання.

Старшокласники, що разом проводять вільний час, вирізняються єдиним або схожим способом життєдіяльності, звичками, психологічними особливостями, відносною єдністю думок і суджень. Спостереження дають можливість стверджувати, що належність старшокласника до певної дозвілєвої організації залежить від його культурного розвитку, самовизначення або ж пов'язана з потребою в успішній соціалізації й особистісному зростанні.

Серед багатьох зарубіжних дозвілєвих установ вирізняються своєю діяльністю клуби при навчальних закладах. Найпоширенішими серед них є:

– «батьківські клуби», мета яких полягає у наданні допомоги дітям у засвоєнні різноманітних знань, у набутті вмінь і навичок, у ефективному опануванні шкільної програми, налагодженні взаєморозуміння між поколіннями;

– клуби «Преса в школі», головним завданням яких є формування об'єктивної інформації для самоосвіти та поглиблення знань;

– клуби профорієнтаційного спрямування, що знайомлять з історією певного фаху, його значимості для суспільства, з характером та умовами роботи, з професійними вимогами, можливостями професійного зростання, інформують про позитивні й негативні особливості роботи; головною метою таких клубів є інформаційна допомога, вирішення

професійно-орієнтаційних проблем молоді та сприяння в працевлаштуванні;

- клуби «Молодий лідер», що становлять систему соціалізації підлітків з організаторськими здібностями і навчають їх культури та психологічних основ управління, поглиблюють політичні знання;

- спортивні клуби (туристичні, легкої атлетики, боротьби, ігрових видів спорту), головним завданням яких є підвищення престижу здорового способу життя для молодого покоління; дозвіллева спортивна діяльність у шкільних клубах координується асоціаціями з різних видів спорту.

Підліткові й молодіжні клуби створюються як автономні громадські організації та установи при місцевих органах влади, соціальних службах, освітніх закладах, релігійних організаціях [6].

Для соціально-дозвіллевої діяльності старшокласників ключовою виступає комунікація – спілкування у сімейному колі, виховання дітей та інші види соціального дозвілля. При цьому спілкування є важливим фактором соціалізації, фундаментальною основою людського буття. У дозвіллевому спілкуванні головну роль відіграє субкультура комунікаторів і оточення, в якому воно відбувається.

Так, позашкільна діяльність здійснюється за різними напрямками: освітнім, громадсько-соціальним, спортивно-туристичним, народознавчим, природоохоронним, художньо-естетичним. Однак її основним завданням є всебічний розвиток школяра, передусім в межах тих виховних цілей, що формуються в навчальному закладі. Педагогіка дозвілля не може спиратися на механізми, які регламентують шкільний педагогічний процес. Вона функціонує в принципово інших обставинах і ситуаціях, що мають характер особистого спілкування і є умовою реалізації індивідуальних можливостей і уподобань [5].

Робота школи і сім'ї у сфері проведення старшокласниками дозвілля досить часто є безсистемною, спостерігається переважання масових заходів без урахування індивідуальних інтересів і здібностей учнів.

З огляду на те, як індивідуальний фонд вільного часу збільшується, відчувається потреба в науковому трактуванні феномена організації культурно-дозвіллевої діяльності старшокласників:

- управління вільним часом шляхом створення умов, які забезпечують вільний вибір культурних форм та засобів проведення вільного часу відповідно до різнобічних інтересів і потреб;

- надання можливості кожному з них активно виявити себе;

- здійснення вмілого тактового «переходу» учнів від простих форм діяльності до більш складних, від пасивного відпочинку до виховання глибоких соціальних і культурних потягів, від пасивного засвоєння культурних цінностей – до багатогранної самостійної творчості;

- пробудження власних потреб, що передбачає зацікавлення духовно повноцінними формами проведення культурного дозвілля, підтримку особисто корисних ініціатив;
- заповнення вільного часу змістом, що особливо сприяє формуванню духовності, загальнолюдських якостей, творчих здібностей;
- двосторонній процес, в якому органічно поєднуються опосередкований педагогічний вплив учителя з активною самодіяльністю учнів, їх свободою у виборі видів і форм дозвілля та способів наповнення його змісту.

Система позакласної виховної роботи являє собою єдність цілей, принципів, змісту, форм і методів діяльності, включаючи безліч взаємозалежних елементів. Метою такої системи є формування основ гармонійно розвиненої особистості, її активної життєвої позиції. Система позакласної виховної роботи характеризується певними ознаками. Насамперед вона виступає однією з найважливіших частин загальної системи виховання підростаючого покоління, однією з ланок навчально-виховного процесу, здійснюваного школою. усі елементи позакласної виховної роботи забезпечують досягнення єдиної мети, поставленої перед нею. Взаємодія та взаємопроникнення елементів системи – об'єктивна необхідність. У той же час, системі позакласної виховної роботи властиве сполучення управління й самоуправління: головними завданнями, самою сутністю педагогічного керівництва нею є розвиток і допомога в реалізації ініціативи та самодіяльності старшокласників.

Позакласна дозвіллева робота будується на принципах виховання, проте вона має і свої специфічні принципи:

- добровільний характер участі. Це сприяє тому, що старшокласники можуть обирати профіль занять за інтересами. Майбутні педагоги за таких умов повинні ретельно продумувати зміст занять, використовуючи нові, ще не відомі учням факти, форми і методи, які б посилювали їх інтерес;
- суспільна спрямованість діяльності старшокласників. Цей принцип вимагає, щоб зміст роботи гуртків, клубів та інших форм діяльності відповідав потребам розвитку громадянського суспільства, відображав досягнення сучасної науки, техніки, культури і мистецтва;
- розвиток ініціативи і самодіяльності учнів. У позакласній дозвіллевій діяльності старшокласників слід ураховувати їх бажання, пропозиції, щоб кожен із них виконував цікаву для себе роботу;
- розвиток винахідливості, технічної та художньої творчості. Під час занять перед учнями слід ставити завдання пошукового характеру;
- зв'язок з навчальною роботою. Позакласна дозвіллева діяльність старшокласників повинна бути логічним продовженням навчально-виховної роботи;

– використання ігрових форм, цікавість, емоційність. Реалізація цього принципу потребує широкого використання пізнавальних ігор, зокрема комп'ютерних, демонстрації цікавих дослідів.

Таким чином, розв'язання проблеми організації позакласної дозвіллевої діяльності старшокласників потребує використання сучасних різнопланових та різноаспектних психолого-педагогічних підходів до визначення змісту, мети і завдань, методики підготовки учителів до цього виду діяльності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ариарский М. А. Культура досуга как предмет педагогики прикладной культурологии // Педагогічні та рекреаційні технології в сучасній індустрії дозвілля. – К., 2004. – С. 4-9.
2. Балл Г. О. Особистісна надійність у гуманістичному тлумаченні: психологічні, етичні та педагогічні аспекти // Професійна освіта: педагогіка і психологія (польсько-український журнал за ред. І. Зязюна, Н. Ничкало). – Київ, 2003. – №4. – 567с.
3. Бочелюк В. Й., Бочелюк В. В. Дозвіллезнавство. Навчальний посібник. – К.: «Центр навчальної літератури», 2006. – 208с.
4. Державна Національна програма «Освіта: Україна ХХІ століття». – К., 1994. – 20с.
5. Кірсанов В. В. Психолого-педагогічна діагностика: Підручник. – К., «Альтерпрес», 2002. – 512с.
6. Петрова І. В. Дозвілля в зарубіжних країнах: Підручник. – К.: «Кондор», 2005. – 408с.
7. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення виконання Національної програми «Діти України» на період до 2005 року». – 24.01.2001.– №42.– 30с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Набока Борис Стефанович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, директор Кіровоградської загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 22.

Коло наукових інтересів: формування управлінської культури директора школи в контексті становлення та розвитку сучасних освітніх моделей.